

Нам улуунун Аппаны сэлиэнньэтин 2 №-дээх «Сандаара» оҕону иитэр-үөрэтэр киин

Проект

Тема: «Аптаах холбука»

Толордо:
иитээччи: Андреева Намына Владимировна

Аппаны бөһ., 2024 с.

Актуальнона:

Күн-дъыл, кэм-кэрдии аастабын аайы
туох барыта умнуллан иһэр. Ол курдук
өбүгэбит олобун-дьяһабын тэринэн
олорбут үтүө үгэстэрин күннээби
олохпутугар туттубат буолуубут
бүгүммү олохпутугар көстөр буолла.

**Сыала: Өбүгэлэрбит
олохторун-
дыаһахтарын оҕоҕо
билиһиннэри.**

Соруктара:

Үөрэтэр: саха норуотун төрүт үгэстэрин оҕоҕо билиһиннэри;

Иитэр: бэйэ бэйэҕэ үтүө сыһыаны үөскэтии;
төрөөбүт дойдуга таптала, айылҕаҕа харыстабыллаах
сыһыаны иити;

Сайынарар: оҕону эт-хаан өттүнэн сайынарары;
оҕо чуолкайдык, ситимнээхтик сангарарын ситиһи.

Кыттааччылар:

4-6 саастаах о5олор кытталлар.

Бөлөбүнэн арааран куруһуок быһыытынан
нэдиэлэбэ биирдэ ыытыллар.

Төрөппүттэр.

Кирии

“Аптаах холбука” бырайыакка оҕо өбүгэбит олорон ааспыт олобун суолун омоонун, норуот өркөн өйүн, үтүө үгэстэрин кытта билсэр. Саха омук биһигэ ыйаммыт алааһыттан саҕалаан, өбүгэбит сүрүн дьарыктарын, үтүө үгэстэрин, сиэрдэрин-туомнарын, оонньууларын, көрдөрүн-нардарын туһунан өйдөбүлү ылаллар. Маны тэнэ, бырайыакка оҕо тыла-өһө, ситимнээх сангата сайдар. Оҕо кыра сааһыттан өбүгэбит үтүө үгэстэрин инэринэн улааттабына, саха тылын таптыыр, саха буоларынан киэн туттуоҕа, санаатын сахалыы сайа этэр киһи буола улаатыаҕа.

Бырайыакка 4-6 диэри саастаах оҕолору 3 бөлөбүнэн арааран нэдиэлэбэ биирдэ дьарыктаналлар.

Ыйдарынан онтон нэдиэлэнэн аттарыллан дьарыктанабыт. Дьарык сэьэргэһии, оонньуу быһыытынан ыытыллар.

Сыл түмүгэр:

Орто бөлөх оҕото ыйдар сахалыы ааттарын билиэхтээх. Саха алааһын, өбүгэлэрбит олорбут балаҕаннарын, кинилэр туттар малларын-салларын, иһиттэрин-хомуостарын, аһылыктарын билиэхтээх.

Улахан бөлөх оҕото ыйдар сахалыы суолталарын билиэхтээх. Өбүгэ таҥаһын-сабын, аһын-үөлүн, туос иһит арааһын, саха омук төрүт дьарыгын билэр.

Бэлэмнэнии бөлөх оҕото өбүгэбит төрүт үгэстэрин, олобун-дьаһабын, үөрүйэбин билэр. Санаатын сатаан этэ үөрэниэхтээх, ситимнээхтик сангарар.

Орто бөлөх:

Ыйдар	Тиэмэ
Балаҕан ыйа - Улуу Суорун ыйа.	Ыйдар сахалыы ааттарын уонна суолталарын билиһиннэри.
Алтынньы ый - Хотой Айыы ыйа	Ыйдар сахалыы ааттарын уонна суолталарын салҕыы билиһиннэри.
Сэтинньи ый – Байанай ыйа	Саха алааһа.
Ахсынньы ый – Билгэ Хаан ыйа.	Саха балаҕана.
Тохсунньу ый – Танха ыйа	Балаҕан мала-сала.
Олунньу ый – Одун хаан ыйа	Өбүгэбит иһитэ-хомуоһа.
Кулун тутар ый – Дьөһөгөй ыйа.	Өбүгэбит аһа: үрүң ас арааһа.
Муус устар – Айыыһыт ыйа.	Өбүгэбит аһа: эт ас.
Ыам ыйа – Иэйэхсит.	Сайылык.

Алаас ахтылбаннаах, дойду тардыылыктаах.

Алаас сирэ-уота аһаҕас, көнө ньуурдаах хонуу сир. Тула өттө сис тыалаах. Ортотугар күөллээх. Сүөһү мэччийэр мэччиргэннээх, оттуур ходуһалаах. Хоттоол сиргэ турар алаас тулата быллаар сыырдаах, сорох алаас булгунһахтаах.

Алаас хоту өттүн алаас халдыайыта, собуруу өттүн алаас куулата дииллэр. Сайын алаас ото-маһа көбөрөн, айылҕа силигилии ситэн-тупсан турар көрүүххэ олус кэрэ буолар.

Алаас ахтылбаннаах буолан, киһи төрөөбүт дойдутугар тардыһар эбит. Билинни кэмнэ дьон өбүгэтин алааһыгар төннөн, араас тутуулары туттан сайылыыр буоллулар. Алаастар сэргэхсийдилэр.

Төрөөбүт дойдуга, айылҕаҕа таптал киһи төрөөбүт-үөскээбит алааһыттан саҕаланар.

1 көрсүһүүгэ алаас өйдөбүлүн оҕоҕо тиэрдии. Билиһиннэри. Алаас ойууларын оҕоҕо көрдөрүү.

2 көрсүһүүгэ хатылааһын. Алаас ойууларын хомулугун таньы.

3 көрсүһүүгэ Иван Мигалкин «Куоска уонна кутуйах» остуоруйабылар өбүгэлэрбит алаастарынан тарҕанан, дьиэ-уот туттан, сүөһү-сылгы ииэн, бултаан-алтаан аһаҕастарын булуна олоһу тута. атын истии, сэрэгэһии, остуоруйа дьоруойдарын майгыларын, быһыыларын ырыыһыы, оҕо санаатын ситимнээн этэрин ситиһии.

4 көрсүһүүгэ «Алааска ыалдыттыыбыт» уруһуйдуурга холонуу.

Саха балаҕана – саха омук алаһата.

Балаҕан – туруору эркиннээх саха дьийэтэ. Балаҕан холлоҕоһо баҕаналартан, онно ууруллубут өһүөлэртэн турар. Өһүөлэргэ балаҕан эркиннэрэ сыталлар. Балаҕан тойон өһүөтүн модьу-таҕа мастан онороллор. Буор муосталаах. Урут өстүөкүлэ таас суох буолан, кыһын муус, сайын ынах хабаҕын тиирэн түннүк оностоллоро. Ааны ынах тириитинэн бүрүйэллэрэ.

Көмүлүөк – симии оһох, балаҕан биир муннугар турар, онно ас буһараллар, оһох уота дьийэни сылытар. Көмүлүөк аттыгар үөһэ ардьаах маска танаһы-сабы ыйаан куурдаллар. Оһох кэннигэр суоруна турар. Суорунаҕа бурдук тардаллар.

Эркини сыста наара ороннор тураллар, онно утуйаллар, олороллор. Ханас диэки кыыс оҕо утуйар хаппахчыта баар. Балаҕан ортотугар үс атахтаах төгүрүк остуол турар. Остуол тула талах олппосторго олорон аһыыллар. Долбуурга иһит уураллар.

Саха балаҕана – саха омук алаһата. балаҕан, омукпут ураты көстүүлээх тутуута буолан, бу күнгэ тийэн кэллэ. Аныгы үйэ ыала дьийэтин таһыгар балаҕан туттан, сайын онно олорор буолла. Куйаас күн билиҕин иһэ олус сөрүүн буолар.

Холлоҕос – дьийэ, тутуу ойоҕосторо, түөрт эркинэ.

Өһүө – дьийэ үрдүн сүгэн турар сис мас.

Сэбэрэгэнэ – икки кытыы өһүө бастарын холбуу туора ууруллар хаптаҕай бэрэбинэ.

Суоруна – сизэмэ бурдугу айабынан кутан эргитэн мэлийэр оноһуулаах таас.

Хаппахчы – былыргы саха балаҕанын хоту өттүгэр утуйарга анаан, тириинэн, туоһунан, өрбөбүнэн быыһаан оноруллубут кыракый хос.

Өбүгэбит иһитэ-хомуоһа.

Былыр өбүгэлэрбит туойтан, кыыл-сүөл унуобуттан иһит онорон тутта сылдыбыттара биллэр. Онтон кэлин мастан, туостан иһити онорбуттар. Хатын мастан кымыс иһэргэ чороон арааһын онороллоро: саамай улаханнара – тойон айах, онтон ортоку – кэриэн айах, онтон – балхах, саамай кыра чроон бэлкэй диэн ааттанар. Матаарчахха кымыһы уонна да атын үрүн аһы куталлар. Кытыйа лаппабар быһыылаах. Туосан ыаҕайа, саар ыаҕайа, холлобос, тымтай, тууйас тигэллэр.

Обус тириититтэн сирин иһити, симиир (көбүөр) онороллоро, онно кымыһы көөнньөрөллөрө.

Саха иһитэ олус кэрэ көстүүлээх, туттарга олус табыгастаах. Туос иһиккэ ас өр буорту буолбат.

Билигин сахалыы олус тупсаҕай оноһуулаах, сахалыы оноһордаах-ойуулаах иһиттэри онороллор. Бэйэбит омукпут уратытын көрдөрөр буолан, бу иһиттэри дьон сөбүлээн туттар.

Тымтай – чардынан, талабынан өрөн эбэтэр туоһунан оноһуллубут түөрт муннуктуу хоробор быһыылаах, ньолбуһах түгэхтээх иһит.

Симиир – урут үүтү, кымыһы кутарга оноһуулар, үөһэнэн султугур быһыылаах тириин иһит.

Тууйас – мас түгэхтээх, иһинэн киирэр мас хаппахтаах, туоһунан оноһуллубут кыра иһит.

Холлобос – кымыһы, тары кутарга аналлаах уһаат курдук улахан туос иһит.

Өбүгэбит аһа.

Ханнык баҕарар омук биир уратыта – аһыыр аһа. Ол хайдах сиргэ олороруттан улахан тутулуктаах. Сахалар, тымныы дойдуга олорор буоламмыт, тымныыны тулуйарга сөптөөх ингэмтэлээх аһылыгы аһаан олоробут. Саха аһа саха киһитин этин-хаанын ураты тутулугар, ис ирдэбилигэр сөп түбэхэр. Сүрүн аһылыепыт эт, балык, үрүн ас уонна булт этэ. Өбүгэлэрбит үрүн ас арааһын, сибиэһэй булт этин сииллэрэ.

Оттон билигин атын омук араас аһын сиэн, төрүт аспытын сиирбит аччаата. Саха аһа доруобуйаҕа туһалаабын умнумуохха.

Үүт аһылык: үүт, сүөгэй, суорат, хайах, күөрчэх, иэдьэҕэй, үрүмэ, тар, кымыс, быырпах, ымдаан, саламаат.

Эт аһылык: буспут, үөлүллүбүт эт, харта, хаан, хаһа.

Булт этин арааһын буһаран мииннээн иһэллэр, этин сииллэр.

Үүнээйи арааһын үргээн, силиһин хостоон үүккэ, үрүн аска кутан раас ас оностон силлээр.

Балыгы араастаан астыыллар: тонеуу, үөлэн, хатаран, мииннээн, сымалаан.

Кымыс – биэ үүттүттэн көөнньөрүллэн оноһуллубут аһы утах.

Ньулуун – аһыыта, хабархай амтана суох, тууһа биллибэтэх.

Өрөбө – сүөһү, сылгы иһин өттүнээҕи сыата.

Ымдаан – тары эбэтэр суораты сүөгэй ууьугар кутан онорон иһэр кымыс курдук утах.

Тар – суораты аһытан, араас от силиһин, кийһилэни, кириэни, балык, көтөр унуоһун кутан оноһулар. Тар олус битэмииннэх.

Хаһа – сылгы өрөбөтүн сыата, тоннуу сиэниллэр.

Харта – сылгы суон оноһоһун буһаранастаммыта.

Хаан – сылгы, сүөһү оноһоһугар кутан оноһулар ас.

Ис үөрэтэ – ынах иһин кырбаан мииннээһин.

Сайылык.

Сайын от-мас көбөрбүтүн кэннэ саха ыала сайылыкка тахсара. Ожо аймах сайылыкка тахсыыны олус көөтэрэ. Күөххэ көччүйэн үөрэрэ-көтөрө. Өбүгэлэрбит үгэс быһыытынан сиэр-туом толороллоро. Сир-дойду иччитигэр Аан Алахчын Хотунна арыылаах алаадьынан, кымыһынан айах тутан, үтүө сайын буоларыгра көрдөһөн алгыс этэллэрэ, салама ыйыыллара.

Алаас халдыайы өттүгэр балабан туттан, онно олороллоро.

Сайылык элбэх тутуулардаах: балабан дьиэлээх, ампаардаах, титииктээх, даллаах, хаһаалаах.

Сүөһү мэччийэр мэччирэн сирдээх. От оттуур ходуһалаах уонн күөллээх буолар.

Сайын айылба уһуктан, сайылыкка чыычаах ыллыыр, кэбэ этэр. Ынах мангырыыр, орус айаатыыр, ожо аймах саната алаас иһин толорор. Киэһэ түптэ буруота унаарар. Кии, түптэ сыта сайылыгы санатар дьикти алыштаах.

Ону баара сайылык умнулла сылдыбыта. Дьон айылбаттан тэйбитэ. Онтон билигин куорат, бөһүөлэк ыаллара даача туттан, сайынын онно олорор буоллулар. Саха ыала сайылыкка тахсыытын үтүө үгэһэ тилиннэ. Ол үгэс эргиллэн, дьон-сэргэ айылбалыын алтыһан, обуруот аһын үүннэрэн, сүөһү иитэн, кус-хаас, куурусса тутан дьарыктаах буолла.

Сайылык – сүөһү мэччитэн сайылыыр, олорор сир.

Титиик – сайын ынабы ырга эбэтэр ньирэйи хаайрга аналлаах судургу оноһуулаах, эркиннэрэ арыттаах тутуу, сайынны хотон.

Кии – сүөһү, кыыл, көтөр сааба курсуйбута, хаппыта.

Туом – норуот итэбэлигэр олохсуйбут үгэс, сиэр.

Хаһаа – сылгыны тыалтан, самыыртан, куйаастан хаххалыыр симии эркиннээх, үрүттээх, сыбаба суох тутуу.

Улахан бөлөх:

Балаҕан ыйа – Улуу Суорун ыйа	Ыйдар сахалыы ааттарын уонна суолталарын билиһиннэри.
Алтынньы ый – Хотой Айыы ыйа	Өбүгэбит дьарыга: ынах сүөһүнү иити.
Сэтинньи ый – Байанай ыйа	Өбүгэбит дьарыга: сылгыны иити.
Ахсынньы ый – Билгэ Хаан ыйа	Балыктааһын.
Тохсунньу ый – Танха Хаан ыйа	Саха ииһэ.
Олунньу ый – Одун Хаан ыйа.	Өбүгэбит таннар танаһа.
Кулун тутар ый – Дьөһөгөй ыйа.	Дьөһөгөй оҕото – сылгы барахсан. Ат тэрилэ.
Муус устар – Айыыһыт ыйа	Өбүгэбит оонньуулар.
Ыам ыйа – Иэйэхсит ыйа.	Ыһыах.

Сүөһүнү иитии – саха төрүт дьарыга.

Сүөһүнү иитии – саха төрүт дьарыга. Сүөһүттэн аһаан-таннан, олохпутун-дьаһахпытын тэринэн олоробут. Ынах сүөһү кыһын хотонно турар, оттон сайын хонууга мэччийэр. Ынах сүөһү үүт-эт биэрэр, танас-сап буолар.

Ынах үүтүттэн үрүн ас арааһа астанар: үүт, сүөгэй, арыы, күөрчэх, көбүүр, суорат, тар, иэдьэгэй, быырпах, ымдаан, арыы, чохоон. Сахаынабын үүтэ хойуу, этэ минньигэс буолар.

Тириититтэн өбүгэлэрбит танас тиктэн танналлара, туттар тэрил оностоллоро.

Ынах сүөһүнү саастарынан араарыы: ньирэй, борооску, тыһаҕас, тингэхэ, бургунас, ынах. Ынабы быһаарыы: кэс ынах – быйыл төрөөбүт ыанар ынах. Кытарах ынах – быйыл төрөөбөтөх, ол гынан баран ыанар ынах.

Үтүрүм ынах – сылын аайы субуруччу төрөөбүт ынах. Байтаһын – быйыл төрөөбөтөх, ыаммат ынах. Кур байтаһын – иккис сылын төрөөбөтөх ынах. Буос – уулаах ынах.

Ынах араас дьүһүннээх: кугас, хара, манан, манаас, туоһахталаах, эриэн, ала, саадьаҕай, ураанныыктаах, чуккулаах.

Обус көлө буолан дьонно туһалыыр. Көлүллүбэтэх, мэччирэннэ сылдьан уотуллубут оҕуһу былыр идэхэ оностоллоро.

Ньирэй – ынах оҕото.

Борооску – кыһынныга тийбит торбос.

Тыһаҕас – иккис хаарыгра сылдьар ынах сүөһү.

Тингэхэ – үһүгэр сылдьар, үс саастаах дьизэ сүөһүтэ.

Бургунас – үс саастаах төрүү илик ынах.

Ат обус – көлүүр оҕуһа.

Сылгыны иитии – өбүгэ төрүт дьарыга.

Сылгы саха олоҕор суолтата олус улахан. Дьөһөгөй оҕото суох саха сатаммат. Сылгы миинэр минэ, ас-танас буолар. Сылгы этэ, иһэ-үөһэ – амтаннаах ас. Үтүттэн сырдыгыныны көөннүбүт кымыс оностон иһэбит.

Өбүгэлэрбит түн былыргыттан сылгыны иитэллэрэ. Кинилэр айылҕаҕа көнүл сылдыар дьиикэй сылгыны тутан, сыһытан миинэр минэ, көлүнэр көлө оностубуттар эбит. Саха сылгыта уһун кыһын аһаҕас халлаан анныгар сылдыан, хаар анныттан хаһан аһыыр. Сылгы үөрүн атыыр сылгы баһылаан-көһүлээн илдьэ сылдыар. Биэ сылга биирдэ биир кулуну төрөтөр.кулунчук төрөөт да ийэтин батыспытынан барар.

Сылгы дьүһүнэ: араҕас, элэмэс, кугас, хара, манан, көбөччөр, чуоҕур, буулуур, тураҕас, улаан.

Сылгы көлө буолар. Былыр-былыргыттан сахалар сылгыны үлэ араас көрүнэр тутталлара. Ат сүүрдүүтэ – успуорт биир национальнай көрүнэ. Билигин өрөспүүбүлүкэ улуустарыгар ат сүүрдэр анал ипподромнар тутллан, успуорт бу көрүнэ тэтимнээхтик сайдар.

Миинэр минэ – киһи куруук миинэ үөрэммит көлөтө.

Соноҕос – эдэр атыыр.

Тый – кыстаабыт, сайылаабыт убаһа күһүн итинник ааттанар.

Ат – аттамыт сылгы, көлүнэргэ, миинэргэ эрэ аналлаах.

Балыктааһын.

Балыктыыр үгэс – былыр-былыргыттан бу күннэ тийэн кэлбит өбүгэлэрбит дьарыктара. Сайын тууланн, илимнээн, кыһынын куйуурдаан, мунхалаан аяхтарын ииттэллэрэ.

Саха киһитэ күөлүгэр киирдэбинэ, балыктаах, илии тутуурдаах төннөрө. Күөх далай иччитэ Боллох Тойон хайаан да балыгыттан көрөн бэрсэрэ.

Балыктааһын араас ньымалардаах:

Туу – талахтан өрүллүбүт балыктыыр тэрил. Туу чаастара: киспэ, тылбыы, сүрэх, чурумчу. Тууну ууга угаллар, онно туу сүрэбин аһаҕас өттүнэн собо, мунду, күөнэх киирэр.

Куйуур – кыһын, саас балыктыыр тэрил. Ойбон алларан, түөрэйи туора уураллар, куйуур маһы ойбонно түһэрэн баран эргитэллэр. Куйуурга балык бөбө киирэр, ону хостоон баран хат куйуурдуулар. Куйуур чаастара: түөрэй, ураҕас, куойа, манкы.

Илим – элбэх харахтаах кылтан өрүллүбүт балыктыыр тэрил. Илим хараҕа кыра буоллаҕына, кыра балык иннэр, улахан харахтаах илим бөдөн балыгы тутар.

Сайын да, кыһын да күөгүлүүр дьон элбээтэ. Күөгүлээһин күрэбэ дьон-сэргэ, оҕо аймах кэрэхсэбилин ылла.

Киспэ – туу ис өттүттэн туттарыллар иитэ.

Тылбыы – туу кутуругун тылбыйан хам туттарар мастар.

Чурумчу – тылбыы төбөтүгэр кэтэрдиллэр биһилэх курдук тэрил.

Күөнэх – мундуга майгынныыр, оннооҕор кыра, сырдык дьүһүннээх күөл балыга.

Түөрэй – куйуур манкытын уган эргитэргэ туттуллар ортотунан үүттээх мас.

Куойа – куйуур иэбэн оноһуллубут мас иитэ.

Манкы – куйуур ураҕаһа, эргитэр маһа.

Саха ииһэ.

Танас – омук ураты култууратын, өйүн-санаатын. Кини олобун укулаатын, сайдыытын көрдөрөр. Саха дьахталлара тикпит танастарын кэрэ көстүүтүн, оһуорун-дьарбаатын, быһыытын-таһаатын, сииктиин: оһуорун киһи кэрэхсии, сөбө көрөр. Өбүгэлэрбит мындыр өйдөрө, тарбахтарын талаана айбыт-тикпит танастарыгар көстөр.

Иистэнньэн дьахтары тикпит таһаһын сиигэ көнөтүнэн, ырааһынан быһаараллара. Өбүгэлэрбит кыыс оһону иискэ оһо сааһыттан сыһыараллара, уһуйаллара.

Таһаһы тигии тус-туһунан ньымалаах.

Түүлээби холбуу тутан тигии сииктэрэ: мииннэри, төттөрү-таары мииннэри анньыы, хайа анньыы (инниттэн сиигэ көстүбэт), абайа анньыы, хабайыы (биэтэһи тигэргэ тутталлар).

Илиинэнэ таһаһы тигии ньымата: көнө сиик, субуруччу анньыы, көтө, хачайдыы, иилэбэс, иннэри сииктэр.

Оһуор сииктэрэ: таналайдыы, ураһалыы, сытыары анньыы, субурбалыы, иилэбэс анньыы. Таһаһынан саахыматтыы оһуор: аттарыы, кыбытыы (араас быһыылаах геометрической мундук).

Тири таһаһы, түүлээби иннир сабынан тигэллэрэ.

Саха быдыргы уран тарбахтаах иистэнньэннэрэ илиилэринэн тикпит, оһуордаах-мандардаах танастарын-саптарын түмэллэргэ көрүүххэ сөп. Өбүгэбит айан-тутан хаалларбыт иистэрин утума билинни үйэбэ тийэн кэлэн өссө сайынна.

Сөрүө тэллэх – сылгы түүтүн, кылын быа курдук хатан оноруу.

Иннир сап – сүөһү былсыннарарын холбуур кытаанах утахтан хатыллыбыт сап.

Өбүгэбит таннар танаһа.

Былыр танас-сап дэлэйэ илигинэ, сахалар араас түүлээхтэн, тирииттэн танас тиктэн кэтэллэрэ. Эр киһи уонна дьахтар таннар танаһа туспа. Дьахтар кэтэр танаһа киэргэллээх, оһуордаах-мандардаах, оттон эр киһи киэнэ судургу эбит.

Сон арааһа: бууктаах сон, дьахтар киэргэлгэ кэтэр соно. Кытыылаах сону дьахтар сайын кэтэр күндү соно. Оноолоох-дьогдьуурдаах сон – сиэбэ саннынан кэтириир, сарайан тахсар. Урут сон кэннэ тырабаастаах буолара, ити аты миинэргэ табыгастаах эбит. Мааныга кэтэр сон үрүң көмүс киэргэллээх курдаах.

Эр киһи сабынньах арааһын кэтэрэ: ыт, таба, саһыл, бөрө.

Дьахтар – дьабака, эр киһи чомпой бэргэхэлээбэ. Эр киһи моонньугар тиин кутуругттан тигиллибит моойторук, кыһын тымныыга сутуруо кэтэрэ.

Этэрбэһи араас тирииттэн тигэллэрэ: саары этэрбэс (сылгы тириититтэн), сарыы, түнэ (тайах тыһыттан), тыс (таба тыһыттан). Этэрбэс араас быһыылаах-танаалаах буолар.

Дьахтар халадаай ырбаахылаах уонна кэһиэччиктээх буолар.

Омук таннар танаһа омук уратытын көрдөрөр.

Билигин ыһахтарга, тэрээһиннэргэ дьон, оһолор араас сиздэрэй көстүүлээх, сахалыы оһуордаах-мандардаах танаһы кэтэр буолбуттар көрүүххэ олус үчүгэй. Дьиннээх сахалыы тыыны биэрэр.

Сутуруо – өттүктэн бэрбээкэйгэ диэри тийэр, үөһээ өттө турабас сыалдыаба эбэтэр курга быанан ингиннэриллэп түүлээх эбэтэр сарыы танас.

Курумму – киһи ньилбэбин ортотунан ааһар уһун остоох тыс этэрбэс.

Куллука – этэрбэс иһинэнэ хос кэтэр танас.

Кээнчэ – сукуна эбэтэр түүлээх танаһынан тигиллибит этэобэс иһинэн кэтиллэр танас.

Дьөһөгөй оҕото – сылгы барахсан. Ат тэрилэ.

Ат өбүгэбит миинэр минэтэ, көлүнэр көлөтө. Ыныырдаах ат тэрилэ: ыныыр, албара, үүн, кычым, чаппараах, дэпсэ, тэһиин, холун быа, көнтөс, ингэһэ, бэрэмэдэй.

Ыныр араастаах: дьахтар ыныырын бүргэтэ (сирэйэ) түөрт муннуктаах, эр киһи ыныырын сирэйэ төгүүрүк.

Сирэйин үрүн көмүһүнэн бүрүйэллэрэ, ойуу-дарбаа түһэрэллэрэ.

Сыарҕалаах ат тэрилэ: ат моонньугар хомуут, төбөтүгэр үүн кэтэрдиллэр. Дугаҕа сыарҕа олгуобуйатын кулгаах быанан баайан, akka сыарҕаны көлүйэллэр. Атсигигэр сөдүөккэ ууран, сис быатынан баайаллар. Ат сыарҕата сыһаахтаах, адарай мастаах. Киһи сыарҕаҕа олорон айанныыр бүтэй эркиннээх сыарҕа. Былыргы ат тэриллэрин түмэллэргэ көрүүххэ сөп. Саха дьоно ат тэрилигэр улахан болҕомтону уураллара. Ол курдук былыргы уустар, иистэнньэннэр оһуордаан-мандардаан онорбуттара билигин да үчүгэй туруктаабын киһи сөҕө көрөр.

Олгуобуйа – сыарҕаҕа эбэтэр тэлиэгэҕэ ат көлүллэр бөкүнүк ураҕастара.

Албара – ат самыытын, уорҕатын үргүлдү саба уурар сөрүү.

Кычым – ыныыр икки өттүгэр ат ойоһоһугар саба түһэр тири киэргэл.

Чаппраах – ат самыытын саба уурар, ыныырга холбоһор, олус кэрэтик көстөр тимир, бронза киэргэллээх тэрил.

Дэпсэ – ыныырга быраҕар оһуордаах танас.

Холун быа – ыныыры тутар, тимир тыллаах быа.

Үүн – ат төбөтүгэр кэтэрдиллэр, аты салайарга аналлаах тимир тэрил.

Тэһиин – ыныыр akka икки өттүнэн үүнүгэр баайан салайар быа.

Көнтөс – сизэлинэн хатыллыбыт хас да утаҕы холбуу тигэн оноруллубут хаптаҕай быа, сылыгыны сизэргэ аналлаах.

Ингэһэ – киһи аты миинэригэр үктэнэн тахсарга аналлаах дугалыы быһыылаах тимир.

Бэрэмэдэй – икки ыныыр үрдүгэр биллэҕэ быраҕарга анаан кэтит тириинэн холбуу тигиллибит икки хааһах.

Өбүгэбит оонньуулар.

Сахалар былыр-былыргыттан кыһынны киэһэ, хоноһо хоно кэллэбинэ, көмүлүөк уотун сырдыгар хойукка диэри оонньуулар. Ордук сөбүлээн остуол оонньуутун: хабылыгы, хаамысканы, дьиэ иһигэр оонноһонор хамсаныылаах оонньуулары: харах симсиитин, атах тэпсиитин, хардаҕас охторуутун, кулун куллустууру, оҕустар харсыһыыларын, сыалыһардааһыны, күлүүстээһини, хары баттаһыыны, «өһөс торбоһу», «ойбонтон уулааһыны», «халбас харатын» оонньоон дуоһуйаллара, эттэрэ-сииннэрэ чэбдигирэрэ. элбэх буолан олорон эрэ биһилэх куьуһан оонньуулар.

Сайын сайылыкка тахсан мас тардыһаллара, хапсаҕайдаан тусталлара, кубоахтыыллар, кылайаллара, буурдуулар. Онно ким сымсата, быһыйа быһаарыллара.

Өбүгэбит оонньуута ыһыах биир көрө-нара, түһүлгэтин киэргэлэ буолан билиннэ диэри оонноһонор. Ханнык да ыһыах мас тардыһыыта, хапсаҕайдаһан тустуута суох, атах онньуута суох ытыллыбат.

Кыайбыт-хоппут киһи мүһэни ылара. Күүстээх, кытыгырас дьон туһунан кэпсээн номох буолан үйэттэн үйэбэ кэпсэнэр.

Билинни кэмнэ өбүгэбит оонньуута сайдан, үрдүк таһымна табыста. Мас тардыһыытын омуктар биһирээтилэр, Арасыыһа таһымыгар күрэхтэһиилэр буолар буоллулар.

Саҥа сүүрээн буолан «Дыгын оонньуулар», “Манчаары оонньуулар”, “Хоро уола” диэн өбүгэ оонньууларын күрэхтэ ытыллан, күүстээхтэр-быһыйдар албан ааттара, суон сурахтара иһилиннэ.

Өбүгэ оонньуутун кыра оҕотуттан саҕалаан норуот сөбүлээн оонньуур оонньуута буолла. Утум салҕанан бара турар.

Албан аат – үрдүк хайҕалынан киэнник билли.

Күрэх – илин былдыһан туохха эмэ куоталаһы.

Номох – былыргы норуот сөһөнэ, кэпсээнэ.

Хоноһо – ыалга хонор эбэтэр хоммут ыалдыт.

Мүһэ – буспут эттээх окумал эбэтэр уллун унуоҕа.

Ыһыах.

Ыһыах – өбүгэлэрбититтэн илдьэ кэлбит үтүө үгэспит. Бэс ыйыгар, айылҕа мунутаан ситэн-силигилээн турар кэмигэр, Айыы Тойон сиргэ чугаһаан илгэ тыынын түһэрэр ,бу кэмнэ үрүн тунах ыһыах ыытыллар үгэһэ үөскээбит.

Аан бастакы ыһыаҕы Омоҕой баай уонна Эллэй олохтообуттара диэн сабаҕаланар.

Ыһыах – ытык күн. Бу күн киһи барыта үөрэрэ-көтөрө, оонньуура-көрүлүүрэ, өстөөх дьон өстөрө өһүллэрэ.

Ыһыах сүдү күүһэ – алгыс. Айбыт Айыы Тойонтон, сир дойду иччилэриттэн көрдөһөн алгыс этэллэрэ, кымыһынан айах туталлара, кымыһы ыһан күдээритэллэрэ.

Ыһыах түһүлгэтэ: чэчир, салама, аар баҕах, холумтан, моҕол ураһа, сэргэлэр.

Ыһыах аһа: кымыс, үтэһэлээх эт, ойоҕос.

Иһитэ-хомуоһа: чороон арааһа, балхах, кытыйа, сири иһит, саар ыаҕайа, симиир, удьаа хомуос, эбир хамыйах...

Ыһыах оонньуута: оһуокай, ат сүүрдүүтэ, илии-атах оонньуута.

Ыһыах сизэрэ-туома: алгыс, арчылааһын, күнү көрсүү, кымыс иһии.

Ыһыах киэргэлэ: дьон таһаһа-саба, киэргэллээх симэхтээх ат, оһуордаах-мандардаах иһиттэр, салама, тутуулар.

Саха киһитэ ыһыахха сылдьан алгыс ылан, арчыланан ыраастанар, айыы аһын – кымыһы иһэн сүрэ итиллэр, көргө-нарга, оонньууга кыттыһан этэ-сиинэ тэнийэр, сүргэтэ көтөбүллэр үтүө үгэһэ, ытык күнэ буолар.

Билинҥи кэмнэ ыһыах суолтата үрдээтэ. Ыһыах түһүлгэтэ кэнээн, араас сирдэтэн омук ыалдьыттары сылдьан, сөҕө-махтайа көрөллөр. Олонхону үйэтитэн, Олонхо ыһыахтарын ыытар үгэс үөскээтэ. Онно ыһыах ытык бэлиэтин быһыытынан Аал Луук Мастары туруордулар. Ыһыах оһуокайа Гиннес рекордугар киирдэ. Үрүн тунах ыһыах үйэлэри унуордаан, саҥа үйэни кытта тэннэ сайдар.

Салама – сайын кэлиитэ сир-дойду иччилэригэр анаан алаас, сыһыы саҕатыгар улахан маска сиэл сүүмэхтэринэн, өрбөх кырадаһыннарынан бытырыыстаан киэргэтиилээх ситии.

Үрүн тунах – үрүн ас дэлэйэр кэмэ, бу кэмнэ ыһыах ыһыллар.

Бэлэмнэний бөлөх:

Балабан ыйа – Улуу суорун ыйа	Ыйдар сахалы суолталарын, бэлиэлэрин, торумнарын салбыы билиһиннэри.
Алтынны ый – Хотой Айыы ыйа	Кыстык.
Сэтинны ый – Байанай ыйа	Бултааһын.
Ахсынны ый – Билгэ Хаан ыйа	Өбүгэ төрүт үгэһэ: мунха уонна куйуур.
Тохсуннуу ый – Танха Хаан ыйа	Уруулуу-аймахтыы дьон.
Олуннуу ый – Одун Хаан ыйа	Бурдугу ыһыы.
Кулун тутар ый – Дьөһөгөй ыйа.	Оттоохун.
Муус устар – Айыыһыт ыйа.	Тимир уустара.
Ыам ыйа – Иэйэхсит ыйа.	Өбүгэбит ооннуулара. Ыһыах.

Кыстык.

Кыстык – ыал кыһын олорор сирэ. Өбүгэлэрбит кыстыкка от-хомуур үлэтэ бүппүтүн, мэччирэнг сирэ халтаннаабытын, отмас хагдарыйбытын кэnnэ көһөллөрө.

Кыстыкка киири олус түбүктээх. Ыаллар олорор балаҕаннарын сыбыыллар, отторун-мастарын бэлэмнииллэр.

Кыстык киһи олороругар табыгастаах элбэх тутуулардаах. Балаҕан – олорор дьизэ, саамай сүрүн тутуу.

Балаҕан иннигэр сэргэ турар. Ынах турар хотоно, сылгы хаһаата, от турар кыбыыта, сүөһү дала бааллар. Балаҕан таһыгар баар ампаарга танас-сап, ас-үөл уураллар. Ампаар биир эбэтэр икки ааннаах буолар. Ол ыал төһө кыанарыттан тутулуктааҕа.

Саха сирин кыһына уһун, тымныы. Хаар түһэн үллүктээн, дьизэ таһын күрдьэллэр. Иһэр муустарын ылаллар. Идэхэ өлөрө сииллэр.

Төһө да билигин олох сайдыбытын иһин, кыһыны туорааһын кыһалҕата бүппэт. Тыа ыалын күннээҕи кыһалҕата: оһох оттуута, дьизэ таһынааҕы үлэтэ, сүөһүтүн-аһын көрүүтэ куруук баар. Ити олох ирдэбилэ. Ким кыстыкка үчүгэй бэлэмнээх, ол кыстыгы этэннэ туоруур.

Өбүгэлэрбит кыстыгы туораан күөххэ үктэннэхтэринэ: «Биир кыстык хаарын уулардыбыт», - дииллэрэ.

Кыстык – кыһын олорорго анаан тутуллубут дьизэлээх кыстыыр сир.

Кыбыы – кэбиһиилээх оту тизээн аҕалан хаһаанарга анаммыт, хотон икки дал икки ардыгар «кыбытыллыбыт» күрүө.

Идэхэ – бэйэ сиригэр анаан өлөрүллэр сүөһү.

Бултааһын.

Былыр-былыргыттан саха эр киһитэ бултаан-алтаан дьииэ кэргэнин аһатан кэлбитэ. Кини, айылҕаны кытта алтыһан үөскээбит буолан, мындыр өйдөөбө, айылҕаба, сиргэ-уокка сылдыа үөрүйэбэ. Хара тыа кыылын, көтөрүн төрүүр-үөскүүр кэмигэр бултаммат үгэс баара.

Тыа кыылларын-көтөрдөрүн хара тыа иччитэ Баай Байанар бас билэр диэн өбүгэлэрбит өйдүүлэрэ. Өскөтүн булка сыһа-халты сыһыаннастаххына, Баай Байанай киэр хайыһар, оччоҕо ол киһи булдааһа ханнар, кыайан бултуйбат. Ол иһин тыа булдугар аналлаах араас үгэстэр, бобуулар, сэттэн сэрэтиилэр олохтоммуттара.

Бултуу барарга аал уот иччититтэн айах тутан, алгыс этэн көрдөһөллөрө. Тыаба тахсан, сир-дойду иччитин эмиэ айах тутан аһатан, алгыс этэллэрэ.

Булчут бултаан-алтаан киирдэбинэ, булдун чугас ыалларыгар, аймахтарыгар бэрсэр үтүө үгэс билингэ диэри тийэн кэллэ.

Билигин бултааһын көнүллэнэр кэмнээх, ол эрэ кэмнэ бултуулар. Улахан булка көнүл ылбыт эрэ киһи бултуур, онто суох бултаатабына, буруйга-сэмэбэ тардыллар.

Улахан булт: тайах, эһэ, кыыл таба, кулааһай.

Күндү түүлээх: саһыл, бэдэр, киис, кырса, кырынаас, сиэгэн, тиин, солондо.

Кыра булт: мас көтөрдөрө, уу көтөрдөрө, тиин, куобах.

Булт тэрилэ: чаархаан, айа, добуур, хандаа, сохсо, туһах.

Байанай – сахалар былыргы итэбэллэринэн, булду тосхойон биэрэр хара тыа иччитэ.

Сэт – урукку өйдөбүлүнэн, туох эмэ анньыыны, улахан алҕаһы, куһаҕаны онордоххо, мүччүрүйбэт, төлөрүйбэт иэстэбил.

Үгэс – былыр-былыргыттан олохсуйан, үөрүйэх буолан хаалбыт быһыы-майгы.

Өбүгэ төрүт үгэһэ: мунха уонна куйуур.

Кыһын, күөл мууһа тоннобуна, мунхалыыллар. Күөлгэ киирэн мунханы ханан түһэрэ-таһаарары быһаараллар, туона быһаллар. Мунха түһэрэр чардаатын аллараллар, онтон үтүмэх барар ойбоннорун тэһэллэр, биир өттүгэр мунха тахсар чардаатын бэлэмнииллэр. Көхө туттааччы, үтүмэх ытыаччы уонна бэчимэһиттэр ойбонтон ойуонно сыбарыйан иһэллэр. Мунханы таһаарар киһи таасчыт диэн буолар. Мунха ийэтэ көһүннэбинэ, балык бөбө кэлэн, биир кэм бидилийэ оонньоур. Балыгы мунхаба кэлбит киһи барыта үллэстэр.

Мунха чаастара: мунха ийэтэ, мунха кыната, ыт мас, бэчимэ, хотоҕос, таастыган.

Балыктыыр үгэспититтэн мунхалааһын саамай киэнник тарҕаммыт дьарыкпыт буолар. Билигин элбэх киһилээх норуот мунхата эбэтэр «Атыыр мунха» тэриллэн ытыллан, дьон кыһыны туоруур аһын булунар.

Туона – күөлгэ мунханы биирдэ түһэрэн таһаарар сир.

Туонаһыт – мунханы ханна түһэрээри, хантан таһаарары, ойбону алларары бэиэтээччи.

Чардаат – мунханы ууга түһэрэргэ, таһаарарга аналлаах улахан ойбон.

Ойбон – мууһу аллардахха тахсар уулаах чөнөлөк.

Көхө – тордуох, диэгиэ, ачаахтаах, атырдыхтаах мас, күрүчүөк.

Үтүмэх – мунханы муус аннынан соһон ойбонтон ойбонно тиэрдэргэ туттуллар уһун ураҕас.

Бэчимэ – мунханы тардар уһун быа.

Хотоҕос – мунха үөһээ ситимигэр баайыллар дагдатар, түүрүллүбүт туос эбэтэр атын чэпчэки оноһук.

Таастыган – мунха алын өттүгэр баайыллар ыарык, мунха тимирдиитэ.

Нырыы – күһүн күрэх мунхатыгар, ойбонно уган туран сууралаан, балыгы күрэтэр синньигэс ураҕас.

Уруулуу-аймахтыы дьон.

Хас биирдии киһи кимтэн кииннээбин, хантан хааннаабын билиэхтээх. Киһи анала – удьуор утумун салбаан, сизэрдээх олобу олоруу, өбүгэ дьонун үтүө аатын чизэстээхтик сүгэн илдьэ сылдьыы.

Эдэр дьон холбоһон, ыал буолан оҕо төрөтөллөр, ийэ-аҕа буолаллар. Кыра оҕо аан бастаан чугас дьонун: ийэтин, аҕатын, бииргэ төрөөбүттэрин билэр. Оҕо бииргэ төрөөбүттэрэ: эдьий, убай, балыс, быраат диэннэр. Бииргэ төрөөбүт уолаттар улаханнара – бии, кыралара ини диэн. Бииргэ төрөөбүт кыргыттарга улаханнара – аҕас, кырата балыс диэн буолар. Кыргыттарга кыра бырааттара – сурус.

Өбүгэлэрбит уруумсах дьон этилэр. Уруу икки араастаах: бастакыта – хаан уруу, иккинчэ – тастын аймах. Хаан урууга киирэллэр: эһэ, эбэ, хос эбэ, хос эһэ, хос-хос эбэлэр, хос-хос эһэлэр, ийэ, аҕа бииргэ төрөөбүттэр, кинилэр оҕолоро. Тастын аймахха кэргэнни буолбут дьон аймахтар киирэллэр.

Уруулуу-аймахтыы дьон бииргэ холбоһон ыал буолаллара көнүллэммэт, ыччата кэхтэр, кэскилэ быстар.

Билигин аймах-билэ дьон төрүччүтүн маһын үөрэтии үтүө үгэһэ үөскээтэ.

Удьуор – кимтэн эрэ төрүттээх киһи, ким эрэ хаһыс эрэ көлһөнэтэ.

Өбүгэ – киһи, дьон былыргы төрүтэ.

Абаҕа – киһиэхэ аҕатын бииргэ төрөөбүт убайа.

Таай – оҕо ийэтин быраата, убайа, ийэтин аймаҕа эр киһи.

Санас – киһиэхэ бииргэ төрөөбүт убайын эбэтэр аҕа саастаах тастын аймаҕын кэргэнэ.

Сыган – хаан аймахтыылар оҕолоро, ыччаттара.

Күтүөт – киһи кыһын эбэтэр балтын кэргэнэ.

Кийиит – эргэ тахсыбыт кыыс кэргэнин урууларыгар итинник ааттанар.

Аҕа кылын – күтүөт ойобун аҕата.

Ийэ кылын – күтүөт ойобун ийэтэ.

Тойон – кийиит эрин аҕата.

Хотун – кийиит эрин ийэтэ.

Түнгүр – оҕолоро холбоспут аймахтыы эр дьон.

Ходоҕой – оҕолоро холбоспут аймахтыы дьахталлар.

Бэргэн – улахан кийиит кыра кийииккэ сыһыаннаан.

Бурдугу ыһыы.

Бурдугу сахалар 17 үйэттэн нууччалартан үөрэнэн ыһар буолбуттар. Ол иннинэ бэс субатын субалаан, хатаран, мэлийэн бурдук оностон аһаан олорбуттар.

Сахалар аан бастаан ньэчимизэн бурдугу ыспыттар, онтон кэлин сэлиэһинэйи, оруоһу, эбиэһи ыһар буолбуттар.

Бурдук ыһар буолаларын мас суханан тиэрэллэрэ. Суханы оһус соһоро. Тиэриллибит сирдэрин мас тиистээх тараабынан дэхсилиллэрэ. Кэлин тимир бараналаммыттар.

Күһүн бурдугу сиэрдэнэн быһаллара. Кыһын сиир бурдуктарын кылааттаан хаһааналлара.

Туорахтаах, кылыстаах бурдугу соһоһунан охсон ыраастаан баран, кэлиилиллэрэ. Туорахтаах бурдугу суорунаба тардан мээккэ бурдук ылаллара. Саһа бурдук алаадыта олус минньигэс.

Аныгы кэмнэ улуустарга бурдугу үүннэрэр тэттик хаһайыстыбалар бааллар. Бурдугу Аммаба, Өлүөхүмэбэ үүннэрэллэр. Ол эрэн Сахабыт сирэ кылгас сайыннаах буолан, бурдук үчүгэйдик үүммэт.

Билигин да, урут даһаны бурдугу атын сиртэн тиэйэн аһалаллар.

Бэс субата – бэс хатырыгын иһинэн сымнабас чараас араната.

Кэлии – бурдук куолаһын соһоһунан үлтү сынньарга аналлаах, маһы туруору хаһан оһоһуллубут дирин истээх иһит.

Соһох – тугу эмэ үлтү сынньарга туттуллар, аллараа өттүнэн суон сүллүгэс мас.

Бэдэрээт – таһабаас таһыытыгар дьаданы баайы кытта үлэбэ кэпсэтиитэ.

Барана – араамаба олордулубут тимир тиистэринэн бааһына буорун көбүтэргэ аналлаах тыа хаһайыстыбатын тэрилэ.

Оттоохун.

Кылгас сайыннаах дойдуга олорор буолан, өбүгэлэрбит олохторугар-дьаһахтарыгар оттоохун, кыһыны туоруур оту бэлэмнээһин тыын суолтаны ылар.

Окко оҕолуун-уруулуун, эдэрдийин-кырдыаҕастыын бары киирэллэрэ, сарсыардаттан хойут киэһээнгэ диэри үлэлиллэрэ.

Окко киирии Бөтүрүөп танаратын кэнниттэн буолара. Бу кэмнэ от ситэн биэрэр. Оттуур сир ходуһа диэн. Ходуһаҕа отуу туталлар. От отуу күнтэн, ардахтан хаххалыыр. Отчуттар омурҕанна тахсан, оллонго чэй өрүнэн иһэллэр.

Оту хотуурунан охсоллор. От хаппытын кэннэ мас кыраабылынан мунһан бугуллууллар. Куурдабына кэбиһэллэр. Онтон күрүөлүүллэр.

Сайын төһө оттообуттары кэбиһиилээх от түгэбинэн эбэтэр сыарҕанан ааҕаллара. «Быйыл оччо тҕгэхтээхпин, кыстыгы туоруур оттоохпун», - дииллэрэ.

Аныгы кэмнэ олох сайдан, оту тиэхиньикэнэн оттууллар. Тыраахтарга анал от охсор, мунһар тэрили холбооннор оҕустараллар, мунһаллар. Урут сайын устата оттуур буоллахтарына, билигин түргэнник оттуур буоллулар. Оттуур кэмнэ айылҕа туран биэриэн эрэ наада.

Оттуур тэрил: хотуур, мас кыраабыл, икки салбахтаах атырдыах, кыдама атырдыаҕа, хотууру сытыылыырга аҕаан, таптайарга кыстык, өтүйэ.

Тэлии – оту охсуу.

Отуос – бастаан оту тэлэн охсуу.

Хадьымал – охсуллубут от төрдө.

Субуу – оту субуруччу мунһан бугуллуурга бэлэмнээһин.

Бугул – охсуллубут оту обургу гына үрүт-үрдүгэр чөмөхтүү мунһууллубута.

Кэбиһиилээх от – улахан, үрдүк, чин гына кэбиһэн туруоруллубут от.

Түс – кэбиһиилээх от үрдэ чөмчөтүллүбүтэ.

Түгэх – кэбиһиилээх от аллараа өттө.

Оллоон – уот оттон ас буһарарга аналлаах мас тирэх.

Омурҕан – сиргэ сылдьан аһыыр уонна сынһанар кэм, тохтобул.

Тимир уустара.

Тимир ууһун кыһата хаһан кыһыл кыымынан кытыастыбытын чопчу этэр уустук. Ол эрэри олонхоҕо да хоһуйалларынан сылыктаатахха, саха уустара түн былыргыттан тимири уһаараллара биллэр.

Тимир ууһун тэриллэрэ: кыһа, кыстык, балта, ытарча, кытаҕас, ыһыы, үттэ, суохапчы, иэрэгэй, игии.

Кыһа – уус тимири кытардар буор холумтана. Кыһа куюһааҕар кутллубут чоҕу сүөһү тириититтэн оноһуллубут күөрт диэн тэрииринэн үрдэрэн күөдьүтэллэр. Онно тимири кытардаллар.

Тимир уустара тимири таптайан онороллоро. Алтантан олгуй, солуурчах, чаан олгуйалары тардан, таптайан онорбуттары киһи сөҕөр.

Туттар тэриллэри кыайа-хото онороллоро: сүгэ, быһах, үнүү, батыһа, батас, хомус, суһа тимирэ, барана, хотуур, хоруур, таҕаан, сыпсы.

Саха уустара олус мындыр, саабыллаах, талааннаах тарбахтаах этилэр. Өбүгэлэрбит тимир уустарын ойуунна тэннииллэрэ, ол курдук үрдүктүк сыаналыыллара.

Аныгы кэм уустара өбүгэлэрин тэрилин туһанан, ньымаларын туттан уһана сылдыбаллар. Ол эрэри олох сайдан, аныгы дьон сыбаарканы туһанан, тимиртэн араас оноһуктары онорор буоллулар.

Күөрт – тимир ууһа кыһаҕа уоттаах чоҕу күөдьүтэригэр аналлаах үрдэрэр тэрил.

Кыстык – тимири ууран туран таптайар, мас олохтоох, анал дэхси сирэйдээх тимир.

Балта – кытарбыт тимири таптайар улахан өтүйэ.

Ытарча – уһанарга тимири ытыттарар тэрил.

Кытаҕас – уус тимири туттарар тэрилэ, улахан ытарча.

Ыһыы – тимири быһар тэрил.

Үттэ – ылтаһыны, чараас тимири дьөлө охсорго аналлаах кытаанах тимиртэн оноһуллубут тэрил.

Суохапчы – хас да үүттээх хаптаҕай тимир, онно ууран тимири үүттүүлэр.

Игии – тимири аалар тэрил.

Түмүк.

Бу курдук бырайыагынан былааннаахтык үлэлээтэхпитинэ, өбүгэбит ситимэ быстыа суоҕа дии саныыбыт. Саха тыыннаах санатынан. Өбүгэбит үгэһэ саха дэтэр бэлиэбит.